

UDK 82.0
Jernej Habjan
Škofja Loka

TEORIJA LITERARNEGA DISKURZA IN BAHTIN

Spor med kontekstualisti in nekontekstualisti v nekaterih središčih univerzitetnega ukvarjanja s književnostjo nakazuje, da se v sodobnem metodološkem pluralizmu perpetuira antinomija med historizmom prvega in imanentizmom drugega vzorca besedilnosti. Zdi se, da omogoča »obrobni« položaj slovenski literarni vedi odgovarjati na to zagato z vpeljevanjem teorije literarnega diskurza, teorije in zgodovine ustvarjalnega subjekta ali denimo intenzivnejše hermenevitične prakse. Na osnovi eksplicitnih navezav teh projektov na Bahtina članek pretresa aktualnost metode, s katero se je ruski mislec svojčas soočal s konstitutivno antinomijo med zunanjimi in notranjimi pristopi ter tako prevpraševal sama izhodišča literarne vede.

The argument between the contextualists and non-contextualists in some academic centers dealing with literature indicates that the contemporary methodological pluralism perpetuates the antinomy between the paradigms of historicism and immanentism in literary criticism. It seems that its »marginal« position allows Slovene literary criticism to respond to this dilemma by introducing the theory of literary discourse, theory and history of the creative subject, or a more intense hermeneutic practice. By examining the relation of these projects to Bakhtin, the article analyzes the topicality of the method with which the Russian thinker confronted the constitutive antinomy between the external and internal approaches and hence examined the sole basis of literary criticism.

Ključne besede: M. M. Bahtin, teorija literarnega diskurza, metodologija literarne vede

Key words: M. M. Bakhtin, theory of literary discourse, methodology of literary criticism

0 Naš (mali) čas: »kontekstualisti« vs. »nekontekstualisti«

Nekatera najvplivnejša, zlasti severnoameriška središča produkcije univerzitetnega diskurza o literaturi je sredi 90. let pretresel spor o metodi. Kot opozarja Tomo Virk, polemika travmatizira ne le primerjalno književnost, kjer se je pojavila, temveč »literarno vedo sploh« (Virk 2001: 14). C. Bernheimer, S. Bassnett in drugi t. i. »kontekstualisti« zahtevajo razpustitev »tradicionalne« »evrocentrične« komparativistike v prevajalske in kulturne študije, ki bi z zunanjimi pristopi obravnavale same pogoje možnosti za konstruiranje literarnosti. M. Riffattere, J. Culler in drugi t. i. »nekontekstualisti« pa vztrajajo na notranjih pristopih, ki naj bi jim bila dostopna literarnost kot imanentna specifika literature in s tem tudi že literarne vede.

1 Odgovori v imenu velikega časa

V polemiki ni težko zaznati aktualizacije, »uprizoritve« antinomije med zunanjimi pristopi prve metodološke paradigme in notranjimi pristopi drugega vzorca besedilnosti, dileme, ki poganja tudi današnji metodološki pluralizem (in z njim tudi že tretjo paradigmo, gl. Virk 1999: 8). Vsak odgovor na aktualno polemiko je torej vsaj implicitno tudi že odgovor na vprašanje, ali moramo v sodobnem pluralizmu »(po zakonu

cikličnega kroženja) videti (z izkušnjami druge in tretje paradigme 'oplemeniteno') vračanje k tistemu pojmovanju literature, ki je bilo značilno za *tradicionalne* metode literarne vede, ali pa nekaj metodološko povsem novega, kar pomeni *novo paradigmo v literarni vedi*« (Virk 1999: 227).

1.1 Hermenevtična zavest

Virkov odgovor na polemiko ni niti redukcija enega dogmatičnega gledišča na drugega niti odprava (*Aufhebung*) antinomije na način sinteze. Predmet Virkove negacije je sama (izsiljena) izbira med Eagletonovim zvajanjem literature na ideologijo in Bloomovim varovanjem imanentne esteskosti zahodnega kanona. Kontekstualistično historiziranje in imanentistično teoretiziranje po Virku nista nujno »izključujoči se možnosti« (Virk 2001: 14). V nasprotju z »multikulturalističnim« »kontekstualizmom« – ki nujno zapada v slabo neskončnost prehajanja v svoje nasprotje, v paradokso legitimacijo kulturnih »centrov« (Virk 2001: 17), in tako samo perpetuirata usodo svojega protipola, deskriptivne strukturalistične literarne vede, ki je prav tako zapadla v »platonizem, ki ga je sicer želela preseči« (Virk 1999: 24) – Virk odkriva v literaturi specifično vpisovanje subjekta v imanenco teksta. To pa zahteva od raziskovalca »hermenevtično zavest« (Virk 2001a: 286), »pozornost do hermenevtičnih vprašanj« (prav tam). Le senzibilnost za drugega, ki je bogatila že Jaussovo, Gadamerjevo ali denimo Bahtinovo misel, namreč omogoča refleksijo predmeta literarne vede kot tistega področja kulture, ki v prvi vrsti generira in kondenzira kulturno drugost (Virk 2001: 24).

1.2 Teorija literarnega diskurza

Virk se pri iskanju poti iz antinomije obeh dogmatičnih gledišč na (meta)literaturo navezuje tudi na Juvanovo definicijo literarnosti kot učinka besedila in hkrati njegovega sobesedila (gl. prav tam: 16). Juvan razrešuje isto dilemo z razvijanjem teorije literarnega diskurza. Kakor Virk se tudi on ne pusti ujeti v izbiranje med denimo feministkami, ki (v imenu Marxa, Lacana in pogosto tudi Bahtina) »napadajo t. i. liberalne humaniste«, in slednjimi, ki »s Haroldom Bloomom na čelu varujejo zahodni kanon pred (po njihovem) izrojenimi profesorji hip hopa, levičarskimi kulturologi in za lepoto slepimi, bojevitimi feministkami« (Juvan 2003: 82–83). Nasproti »literarni teoriji, kot smo jo pri nas poznali doslej«, tj. dejavnosti, ki tekste »razčlenjuje, modelira, grupira in razvršča same na sebi ali le v razmerju do drugih besedil, vrst ali tipov pisanja« (Juvan 2003: 90), ne postavlja preproste antiteze, »eklektične zmesi lingvistike, poetike, filozofije, sociologije, antropologije, psihoanalize, zgodovine in drugih ved«, ki se je razrasla v »med- in interdisciplinarni diskurz, imenovan preprosto 'teorija'« (85). Juvan zavrne samo skupno predpostavko obeh ekstremov, obravnavo pomena (ali pač nemožnosti pomena) besedila, in predlaga preučevanje literature kot diskurza, ki je »več kakor megleno kraljestvo duha ali agregat besedil, ki so bila v teoriji ali praksi za določen čas združena in razvrščena pod pojmom 'besedna umetnost'« (91). Teorija diskurza torej konceptualizira literaturo kot »kompleksno izjavo« (90–91), ki ni zvedljiva niti na »abstraktnost pomenskih in formalnih struktur« (90), predmet tradicionalne

literarne teorije, niti na »poljuben zglede« (86) za namerno blasfemične teze postmoderne Teorije o drugih diskurzivnih praksah. Kolikor je diskurz »sklop konvencij, ki posreduje med jezikovnim sistemom in posamezno izjavo oziroma besedilom (med *langue* in *parole*)« (90), toliko teorija diskurza omogoča literarni teoriji misliti hkrati pozicijo izjavljanja (predmet transdisciplinarne Teorije) in pozicijo izjave (»junaka« tradicionalne literarne teorije). V istem koraku namreč konceptualizira literaturo kot enega izmed diskurzov in kot specifični diskurz, ki se, kot je (s pomočjo tudi »prenicljive Bahtinove *kritike strukturalne metode v lingvistiki*« (Močnik 1983: 9) že 1983 opozoril Rastko Močnik, »s svojimi specifičnimi mehanizmi postavlja *poprek* čez ideološke diskurze, ki tako postanejo inter-diskurzivna razsežnost, a razsežnost, ki jo razlamlja literarna 'prečna' in ki se potemtakem ne more več kopati v svoji avtoidentičnosti in samozadostnosti« (Močnik 1983: 82, 114).

1.3 Teorija in zgodovina subjekta literarne izjave

»Publish or perish«, izsiljeno izbiro, ki jo Virk suspendira s hermenevtičnim pristopom k (literarnemu upodabljanju) drugosti literature, Juvan pa s pojmovanjem literature kot specifičnega diskurza, Ivan Verč negira s konceptualizacijo poetološke in zgodovinske obravnave subjekta literarne izjave. Tudi Verč med »dvema odgovoroma« (Verč 2003: 216) na postmoderno krizo identitete in s tem izjave izbere tretjega, negacijo samega skupnega polja obeh tez. Verč namreč ne zapade v izbiranje med refleksijo literature po načelu »Anything goes« in odpovedjo sami refleksiji. Nasprotno, negira samo predpostavko, skupno skrajno stoji in skrajno skeptični drži, in »spremeni predmet svojega opazovanja« (prav tam). Namesto naravnosti tradicionalne literarne vede na pomen in postmoderne razglašanja nemožnosti pomena predlaga preučevanje ustvarjalnega subjekta. Verč poziva k obravnavi »odnosov med subjektom, izjavo in stvarnostjo, v kateri bivata tako subjekt kot njegova izjava« (220).

Ustvarjalni subjekt v procesu besedne reprezentacije stvarnosti izbira med tujimi in lastnimi teksti ter med elementi v procesu samega izbiranja nastajajočega lastnega teksta (Verč 2003: 223). Ker se v vseh treh primerih sooča s tujo izjavo, je njegova izbira vselej že etična. Literatura torej prelamlja etiko v poetiki, ta pa je dostopna prav poetološki analizi (Verč 2003: 225). In ker je ta odnos med subjektom izjavljanja, subjektom izjave in referentom izjave zgodovinsko spremenljiv, mora postati tudi predmet literarne zgodovine. Zgodbo o poti ustvarjalnega subjekta od mitološkega sprejemanja jezika kot dejanskosti prek »estetike identičnosti« in »estetike protipostavljanja«¹ do trenutno zadnje postaje, tj. postmoderne (simulirano mitološkega) sprejemanja dejanskosti kot jezika namreč najintenzivneje pripoveduje prav literatura (Verč 2003: 219–221). In ker ta že od romantike jezikovno, tj. imanentno literarno, upodablja ireduktibilnost izjave drugega na kakor da nevtralno sporočilo, ponuja poetološki in zgodovinski analizi dostop do drugosti in nezamenljivosti drugega kot osrednjih etičnih postulatov 20. stol. (Верч, Де Микиель 2004: 343, 347).

¹ Na tem mestu uporabljam Skazov predlog slovenjenja Lotmanove tipologije »эстетика тождества« – »эстетика противопоставления« (gl. Skaza 2001: 249, op. 19).

Rezultat Verčeve negacije tradicionalnega (avtor – delo – bralec) in postmoderne- ga modela komunikacijske verige (naj bo slednji pisar – pisava – bralec/avtor ali pa proizvajalec – posrednik – sprejemnik – obdelovalec) je torej »zgodba o človekovi izjavi [...] kot zgodba s tremi konstantnimi junaki: subjekt, izjava, svet« (Verč 2003: 221). V taki zastavitvi predmet opazovanja ni niti avtor, besedilo ali bralec literarnega dela niti pogoji možnosti literarnega dela, ampak subjektovo prevajanje zunajbesedil- ne kontingentnosti vanj.

1.4 Odgovori v imenu Bahtina

Vse tri intervencije, ki smo jih tu izbrali, se eksplicitno navezujejo na Bahtinovo dediščino.²

Virk vidi v Bahtinovem dialogizmu možni temelj za nadaljnjo legitimacijo literarne vede kot discipline, ki bi preseгла tako monistični imanentizem strukturalne analize kakor eklekticizem kulturnih študijev.

Juvan išče s pomočjo Bahtina (ki ga že 1996 obravnava kot »metalingvističnega teoretika diskurza«, gl. Juvan 1996: 7) tak pristop k denimo literarnemu stilu (tej »metonimiji za spremembe moderne literarne vede«, gl. Juvan 2003a: 3), ki bi negiral tako historistično ignoriranje kakor imanentistično absolutiziranje stila (prav tam: 15–16). Pa tudi pri izgrajevanju teorije literarnega diskurza, ki bi premostila zev med morfološko imanenco jezika in družbenozgodovinskim kontekstom, nikakor ne prezre Bahtina (Juvan 2003: 90).

Na Bahtinovo pertinentnost pri tem projektu pokaže tudi Alenka Koron: Bahtinova metalingvistika je močno vplivala na teorijo intertekstualnosti pri Kristevi in Barthesu in s tem na vzpostavljanje teorije diskurza (Koron 2004: 107–108; za Bahtinov vpliv na Angenotov in Juvanov prispevek k oblikovanju teorije literarnega diskurza gl. Koron 2005: 124, 130). Med pomembnejšimi viri za teorijo diskurza Koronova obravnava tudi Benvenista, ki je »dopolnjeval« (v Derridajevem ali pač Bahtinovem pomenu) saussurovsko lingvistiko s Freudovo revolucijo tudi s tezo o diskurzu kot »'govorici na delu'«, tj. dialogu (prav tam: 105–106). Bahtinov delež pri teorizaciji diskurza se tako izkaže za še večjega, če upoštevamo opozorila Vjačeslava Vs. Ivanova, da je Benvenistova teorija izjave celo na ravni izrazja tako rekoč identična z Bahtinovimi štiri desetletja starejšimi konceptualizacijami dialošnosti (Иванов 1996 [1973]: 10–14, 39, op. 15), in če vemo, da je poleg Benvenista eden najproduktivnejših kritikov saussurovskega jezikoslovja prav »Vološinov, širše vzeto tudi Bahtin«, ki ga Koronova uvršča med predhodnike teorije diskurza (Koron 2004: 112, op. 6).

Tudi Verčeva hkratna negacija predderridajevskega esencializma in postmoderne negacije tega dopolnjuje strukturalno metodo z Bahtinovo metalingvistiko. Verč razvije tipologiji subjektovega odnosa do tuje izjave in do jezikovnega modeliranja dejanskosti v navezavi na dialogizem (Verč 2003: 215, 217) in na zadnje, kulturološko obdobje

² Kot dopolnilo ali opozicijo postmoderne stanja jo obravnavajo še teoretiki tako različnih provenienc, kot so denimo R. Močnik, F. Jameson, T. Eagleton, J. Bessičre, W. Bolecki, A. Skaza, V. L. Mahlin, P. de Man.

Lotmanove semiotike, v katerem se je ta dedič razsvetljenstva, kot omenja Aleksander Skaza, »deloma naslonil na estetski humanizem Mihaila Bahtina« (Skaza 2001: 244). Na Bahtinovih mislih, da je »na področju kulture [...] zunajbivanje najmočnejši vzvod razumevanja« in da se »[t]uja kultura [...] samo v očeh *druge* kulture razkriva celoviteje in globlje« /Bahtin 1999 [1970]: 332/, tudi Skaza eksplicitno utemeljuje svoje najnovejše kulturološke razprave pa tudi sam program raziskovanja literature v času globalizacije (Skaza 2002: 5, 2).

Vsi obravnavani raziskovalci torej v opoziciji do monološkosti dogmatičnih gledišč, ujetih v antinomijo, gledajo na (literarni) tekst kot na ireduktibilni dialog z drugim. Vsi se potemtakem bližajo Bahtinovi misli. A homologija je tudi na ravni metode.

2 Bahtinovi odgovori na njegov (mali) čas v imenu velikega časa

Bahtinovi metodi se lahko približamo, če upoštevamo določen vidik njegovega kantovstva. Ugotovitev Zdravka Kobeta, da so Kanta »že od nekdaj fascinirala tista vprašanja, ob katerih so si filozofi prišli v navzkrižje in vsak s svoje strani z dobrimi argumenti dokazovali, da se nasprotnik moti« (Kobe 2002: 145), in da je »[p]osebnost njegove obravnave [...], da teh sporov nima za posledico naključnih zmot, temveč si prizadeva najti notranjo logiko, ki je tako rekoč po nujnosti vodila vsakega« (146), namreč v celoti velja tudi za Bahtina. In prav tako zanj velja tudi Karatanijeva sodba, da je kantovska drža v antinomičnem položaju v tem, da »'na reči ne gledamo niti s svojega lastnega gledišča niti z gledišča drugih, ampak se soočimo z realnostjo, ki se razkriva skozi razliko (paralakso)'« (nav. po Žižek 2004: 8). Tudi metoda, ki jo odkrivamo tako v zgoraj predstavljenih posegih v polemiko med »kontekstualisti« in »nekontekstualisti« kakor v Bahtinovih pogledih na homologne antinomije njegovega časa, je potemtakem t. i. »'paralaktično gledanje'« (nav. po Žižek 2004: 8). Tudi ta metoda se namreč odpoveduje »vsem poskusom redukcije enega vidika na drugega (in predvsem poskusom uprizarjanja nekakšne 'dialektične sinteze' nasprotij)«. V nasprotju s tem naj bi Kant zagovarjal »ireduktibilnost antinomije, pri čemer točke radikalne kritike ne smemo razumeti kot neke določene pozicije v nasprotju do neke druge, temveč kot ireduktibilno vrzel sólo, kot čisto strukturno vmesnost med njima« (Žižek 2004: 8).

Za Kanta je torej »antinomija neizbežna že na podlagi logike samega spoznanja in ne šele zaradi preseganja njegovih omejitev: protislovje se nahaja tu, sredi izkustva, in ne onstran njega« (Kobe 2002: 185), saj nam je »[z] vsakim pogojenim spoznanjem, ki nam je *dano*, [...] hkrati *zadana* naloga njegovega preseganja« (181; kajti subjekt je po Kantu »drugo samega sebe« gl. Kobe 2004: 65). Podobno pa tudi Bahtin negira dogmatično filozofijo Enega (jaza ali drugega, teze ali antiteze) z vpeljavo jaza, ki postane subjekt kulture natanko kot jaz-za-d drugega. Bahtin/Vološinov/Medvedev torej opazuje vsakokratni predmet paralaktično. V prvem koraku detektira, rečeno z njegovim lastnim terminom, »meje« preučevanega predmeta, njegov levi in desni odklon, tezo in antitezo: »два направления« (»dve smeri«) sodobne estetike (Bahtin 1999 [192-]: 76–108), umetnostne vede (Бахтин 1975 [1924]: 7), filozofije jezika (Бахтин 2000 [1929]: 383–401), psihologije (Бахтин 2000 [1927]: 104–113). V drugem koraku pa negira sólo skupno predpostavko nasprotujoče si tetične dvojice, monološkost »obeh

smeri«, in tako podeli digniteto pojma dialoškosti, kar pa ima – v tem je naša stava – daljnosežne posledice tudi za oblikovanje teorije literarnega diskurza oz. izjave.³

Bahtin/Vološinov/Medvedev negira tako vsakokratno tezo kakor njeno negacijo – pokaže na slabo neskončnost prehajanja pozicij v svoje nasprotje – s pomočjo sociologične kritike. V prvem koraku poišče v neki zgodovinski misli njeno skrito podmeno, nato detektira genetično in strukturno naddoločenost tega »ideološkega jedra« z določeno vrsto družbenih odnosov, na tretji stopnji pa naposled dezavuirá ideološkost te misli, njeno vlogo v reprodukciji, ne pa teorizaciji obstoječih produkcijskih razmerij.⁴ Kot poudarja Močnik, je pogoj možnosti »značilne sociološke operacije« (2000: 182) v tem, da se sam kritik »zaveda« lastne umeščenosti v postvarenje, v naddoločenost pozicije izjave s pozicijo izjavljanja, ki mu sploh omogoča načelno ločevanje med pozicijama, med družbenimi odnosi in njihovo refleksijo, ki pretendira na digniteto teorije (prav tam: 183). Kolikor torej tudi Bahtin/Vološinov/Medvedev misli povezavo med določeno mislijo in njeno bazo s pomočjo koncepta reifikacije misli, ne pa v ideološki, samonikli maniri (npr. na način teorije odraza, v opoziciji do katere po Skazi Bahtin/Vološinov/Medvedev poudarja, da se v znaku »stvarnost ne 'zrcali', marveč 'lomi' v skladu s specifičnimi zakoni 'znakovnega sveta'«, gl. Skaza 1982: 391), se izogne lastni aporiji. Tako npr. Bahtin/Vološinov v »kritičnem očrtu« freudizma iz 1927 opozarja, da niti sociološka produkcija misli ne more biti nevtralna, saj je misel »двойное зеркало« (»dvojno zrcalo«), ki »prelamlja« ne le izrek, temveč obenem tudi izrekovalni položaj (Бахтин 2000 [1927]: 113).⁵ – Prav zaradi te zmožnosti avtorefleksije je njegova metoda produktivna pri vzpostavljanju teorije literarnega diskurza v poznem kapitalizmu (tj. v zgodovinskih pogojih možnosti za današnjo teoretsko refleksijo literature, ki se jih še kako »zavedajo« zgoraj obravnavani preučevalci).

Za potrebe tukajšnjega razmišljanja omejimo »nomadstvo« Bahtinovih pojmov »med mejami disciplin ali paradigem« (Juvan 1996: 9) s prikazom Bahtinovega paralaktičnega gledanja na področjih, ki so si kar najbolj vsaksebi, tj. ki so kar najbolj oddaljena bodisi časovno ali »prostorsko«. Na sinhroni osi si bomo z vidika metode ogledali Bahtinovo filozofsko estetiko in psihoanalizo, tj. v bahtinologiji in bahtiniani najmanj zastopani Bahtinovi preokupaciji, od katerih naj bi bila prva najbolj sublimna, druga

³ Tako Bahtin uspe ponuditi »tretjo pot«, ki jo pri njem odkrivata tudi Katerina Clark in Michael Holquist (1984: 176), vendar ne kot »posredništvo« (prav tam), temveč kot negacijo same skupne predpostavke obeh ekstremov. – »Dve smeri«, ki sta bili Bahtinu še kako sodobni, sta kajpada tudi sovjetska državna literarna veda in njej nasprotujoči ruski formalizem, ki ju posebej izpostavi Javornik. Iz njegove študije lahko razberemo, da je Bahtin gledal na (izsiljeno) izbiro paralaktično, saj ni negiral ene smeri v imenu druge, ampak je »kritično vzporejal oba vidika« (Javornik 1999: 394) in tako negiral njuno skupno polje, »monolitnost« (391).

⁴ Tako Bahtin/Vološinov odkrije npr. v rankovski banalizaciji freudizma kot redukcioniistični antitezi naivno »optimistične« predfreudovske psihologije zatekanje iz simbolnega v imaginarno, v tem pa zgolj simptom – in ne praktičnega revolucioniranja – siceršnjega razkroja buržoazije.

⁵ Implicitno pa Bahtin/Vološinov/Medvedev reflektira lastno umeščenost v reifikacijo tudi s tem, ko samimi »kritičnimi očrti« »dopolnjuje« svoje »dobre sovražnike« (kot Bahtin/Medvedev v zadnjem stavku »kritičnega očrta« ruskega formalizma poimenuje svojega tamkajšnjega »junaka«, prim. Бахтин 2000 [1928]: 348) in s tem vnapaj izgrajuje ter reflektira lastno teoretsko pozicijo, se »zaključuje« v drugem, v »junakih« svojih »kritičnih očrtov«.

pa najbolj »rudimentarna« (Kristeva).⁶ Obema skrajnima področjema Bahtinove misli pa bomo sledili tudi na diahroni osi, kjer bomo prevzeli običajno tripartitno delitev, ki bi v našem primeru ločila »zgodnjega«, »zrelega« in »poznega« Bahtina. Preliminar- no dodajmo še, da se bomo pri vmesni fazi omejili na začetek 60. let, po mnenju S. G. Bočarova in L. A. Gogotišvilija »najbolj 'arhivno'« (Бахтин 1996: 6) obdobje, ki je pripravilo (sprva le podtalno) »eksplorzijo« iz 1963 in 1965. Tako se bomo izognili aksiološki obravnavi »zrelosti« »zrelega« Bahtina, predvsem pa bomo tridelno delitev na ta način prikrojili naši hipotezi. Ta je namreč preprosto v tem, da tako sinhrono kakor diahrono os misli Bahtina/Vološinova/Medvedeva preči isti pristop: paralaktič- no gledanje na vsakokratni predmet je tisto, kar združuje avtorje tako različnih del, kot so *Автор и герой в эстетической деятельности* (*Avtor in junak v estetski dejavnosti*) in *Фрейдизм* (*Freudizem*) iz 20. let ter *К методологии гуманитарных наук* (*K metodologiji humanističnih ved*) in *Достоевский. 1961 год* (*Dostojevski. Leto 1961*) iz 60. ter 70. let.

Skratka, Bahtinovo paralaktično gledanje je tisto, kar nam omogoča paralaktično gledanje na binoma sublimni – »rudimentarni« Bahtin (oz. Bahtin – Vološinov) in »zgo- dnji« – (»zreli« in) »pozni« Bahtin. Hočemo torej le dopolniti Bahtinovo avtopoetično

⁶ Morda je že čas, da se pod črto, na tem privilegiranem mestu manifestacije tesnobe vplivanja, razmeji- mo od prvega in najvplivnejšega zahodnega branja Bahtina. Že Julia Kristeva si namreč prisvoji Bahtinovo razumevanje karnevala za potrebe lastne hvalnice semiotičnega (predsimbolnega) kot karnevalsko subverzi- vnega. Ko poudarja, da je dialoški karneval v nasprotju s preprostim relativizmom transgresiven v odnosu do zakona ravno zato, ker si nalaga drug zakon (Кристева 1993 [1967]: 10), ostaja pri mehničnem ločevanju med simbolnim in semiotičnim (nepesniškim govorom in pesniškim Jezikom, gl. Miščević 1976: 268–269, 271–272). Zato se ji kaj kmalu zgodi regresija v afirmacijo semiotičnega kot predsimbolnega, karnevala, ki da je v nasprotju s parodijo, ki zgolj simbolno utrjuje zakon, obenem komičen in tragičen (Кристева 1993 [1967]: 15). Izenačevanje karnevala in subverzije (proti kateremu kasneje nastopijo L. Hutcheon, M. Juvan, B. Grojs, T. Eagleton, M. Dolar ali S. Žižek, kritiko pa je mogoče razbrati tudi iz razmišljanj M. Javornika, V. Vs. Ivanova ali D. S. Lihačova) Kristevi med drugim omogoča tudi sopostavljanje Dostojevskega in Balzaca ali celo Kafke in Sada, avtorja, ki si »prizadeva prevesti [...] silo Zakona«, ki ga po Žižku že Kant postavlja »kot ultimativno transgresijo (našega 'normalnega' življenja), [...] nazaj v tradicionalno opozicijo Zakona in njegove transgresije, kar pomeni, da moralni Zakon še vedno razume kot dejavnik omejevanja in prave mere, ki ga je mogoče (oziroma ga je po Sadu treba) spodkopati z erotično-destruktivnim ekscesom« (Žižek 2004: 139). – In tako je nenazadnje tudi povsem razumljivo, da se mora Kristeva še leta 1995 ograjevati od *Freudizma* Bahtina/Vološinova kot od »naivnega, rudimentarnega«, na kritiko »panseksualizma« zvedljivega (in posledično najverjetneje ne Bahtinovega /kakor da je Vološinovu – ali pa tretjemu, Bahtinu/Vološino- vu – mogoče pripisati kaj takega!/) kritičnega prikaza psihoanalize (Эль-Муалля, Кристева 1995: 7). Avto- rica namreč ni zmožna zapopasti »ponotranjenja«, (veliko bolj protolacanske kakor saussurovske) semio- tizacije nezavednega, ki jo izpelje Bahtin/Vološinov v tem »kritičnem očrtu« freudizma iz 1927. Kristeva tudi še 1995 perpetuira svoj formalistični dualizem simbolno – semiotično, kar jo sili v ločevanje med (sedaj kakor da zgolj simbolno) dialoškostjo in »ternarno logiko« kakor da izvornega (semiotičnega oz. predsim- bolnega) krščanstva (16), nezvedljivega na (simbolno) krščansko ideologijo (15).

Bahtinov podtalni odgovor na to apropiacijo bi pač utegnil biti takle: »Jaz pa slišim *glasove* v vsem in dialoška razmerja med njimi« (Bahtin 1999 [1974]: 350) – potemtakem tudi v nemem prostoru predjezikov- nega, o katerem govori Kristeva. Še več: Bahtin celo v »tihem 'dixi'« na koncu izjave sliši znak, »da je govorec končal« (Bahtin 1999: [1952–1954]: 249), zato ne preseneča, da lahko denimo Nenad Miščević dezavuirata ta vidik mita Kristeve o predsimbolnem ravno z vpeljavo dialoškosti (Miščević 1976: 268). – Polifonijo pa Bahtin eksplicitno razmejuje tako od relativizma kakor od dogmatizma, tako da ta umetniška metoda – mi bi dodali: paralaktično – negira samo monološkost, skupno obema sicer nasprotujočima si držama (Бахтин 2002 [1963]: 81).

misel, da njegovo delo druží »'ena tema na različnih etapah svojega razvoja'« (Bahtin 1999 [1970–1971]: 283, op. 1), »'enotnost nastajajoče (razvijajoče se) ideje'« (nav. po Skaza 1999: 355), z ugotovitvijo, da je razločevalna poteza spisov Bahtina/Vološinova/Medvedeva poleg »teme« nedvomno tudi metoda (pri čemer spraševanje o tem, ali je enotnost metode porodila enotnost teme ali nemara narobe, puščamo ob strani).

2.1 »Ekspresivna« vs. »impresivna estetika«

Skaza opozarja, da je tekst, ki vsebuje vse Bahtinove ključne ideje, že študija *Avtor in junak v estetski dejavnosti* iz 20. let. Kakor pri Dostojevskem, ki, kot opozarja Skaza, ni bil »samo predmet, temveč tudi izvor Bahtinove misli« (Bahtin 1999: 21, op. 16), je torej tudi pri Bahtinu vse prisotno že na začetku (kar pa ima za končno posledico prav tisti molk o »zadnjih vprašanjih«, ki doleti tako Bahtina kakor njegov »izvor«). Tudi nas bo pri kratkem pregledu Bahtinovega pristopa zanimal najprej in predvsem ta spis, v katerem lahko v nazaj prepoznamo »ključno besedilo« opusa, ki se zdi »po Deridaju« še kako informativen.

Predmet razprave je specifika estetskega dogodka, do katerega Bahtin pride po poti dvojne delimitacije od skrajnih estetskih teorij. Pristope, ki jih imenuje ekspresivna teorija estetike, in nasprotno, t. i. impresivno teorijo estetike združi v komplementaren binom.⁷ Tako izpostavi njuno skupno polje, ki obe dogmatični gledišči sili v slabo neskončnost drsenja v svoje nasprotje. Prav to nemišljeno skupno polje obeh teorij, zvajanje estetske dejavnosti na dejavnost Enega, Bahtin negira z vpeljavo svojevrstne filozofije dvojega: s »kritiko monističnega razumevanja 'človeka sploh'« (Skaza 1999: 360) vpelje estetski dogodek kot dejavnost dveh asimetričnih zavesti.

Eksplikirajmo torej Bahtinov kritični očrt obeh dogmatičnih gledišč kot prikaz mehničnega komplementa.

Če ekspresivna teorija odkriva svoj predmet v »samoizrazu« (Bahtin 1999: [192–]: 83) estetskega objekta, tj. junakovega jaza (po tej teoriji se namreč vsak estetski objekt »oduševi«, »počloveči«, gl. Bahtin 1999 [192–]: 79), v ekspresiji »v kategoriji jaza« (79), opredeljuje impresivna teorija estetski dogodek kot »upodobitev« (99) jaza z gledišča avtoritetnega drugega. Če je po prvi teoriji drugi zgolj subjekt »sodoživljanja« jaza, tako da se avtor zgolj »vživlja« (76) v junakovo »samodoživljanje« (101), je po drugi teoriji jaz zgolj »gradivo« (v pomenu formalističnega termina), ki ga »oblikuje« (oz. »deformira«, kot precizira Tinjanov) avtoritetni drugi, tako da niti avtor ni »estetsko ljubeča« (Bahtin 1999 [192–]: 105) zavest zunaj junakove zavesti, temveč zgolj kakor da že vnaprej »dokončano«, »zaključeno« (22) »gradivo« v rokah »avtoritetnega sveta drugih« (183) – tega, čemur ruski formalisti pravijo »postopek«, »konstrukcijsko načelo«, »oblika«, »mutacija«. Po ekspresivni teoriji se drugi zgolj »vživlja« v jaz, po impresivni pa je zgolj »v sebi«, ne da bi se sploh moral »vrniti vase« (25). Prva torej zgreši predvsem prvi stavek Bahtinovega aksioma »Oblika se utemeljuje znotraj drugega, t.j.

⁷ Na najbolj materialni ravni se ta komplementarnost manifestira že v tem, da je Bahtinov kritični očrt impresivne estetike, ki sledi takoj za kritiko ekspresivnih teorij, kar tridesetkrat krajši od slednje: impresivna estetika je preprosto hrbtina stran ekspresivne, njena zrcalna podoba.

avtorja, kot njegova ustvarjalna reakcija na junaka in njegovo življenje« (105), druga pa predvsem drugega.

Naša minimalistična nasprotipostavitev obeh teorij estetike se je neizbežno iztekla v odkritje skupnega polja obeh polov: tako subjekt »vživljanja« v junaka kakor subjekt »deformacije« junaka v »gradivo« postajata objekt, dobivata attribute »pasivnosti« (22), ki jih Bahtinova filozofska estetika pripisuje ravno junaku kot objektu avtorjevega »aktivnega« (prav tam) dokončevanja. Kakor avtor, kakršnega modelira ekspresivna teorija, zgolj »podvaja« (103) junakov jaz,⁸ je »tudi [...] [v impresivni estetiki] [...] ustvarjalnost umetnika razumljena kot enostransko dejanje« (107).

Ta skupna predpostavka obeh teorij, nekakšna filozofija Enega (jaza v ekspresivni, drugega v impresivni estetiki), pa strukturno generira prehajanje med teorijama v (slabo) neskončnost: »[s]krajnosti se zblížujejo« (108). In ravno to skupno slepo pego negira Bahtin, ko konceptualizira estetski dogodek, ki »predpostavlja dvoje zavesti, ki se ne ujemata« (31). Le v tem primeru lahko avtor v skladu z Bahtinovo kantovsko estetiko zavzame »razmerje intenzivnega *zunajbivanja* [...] v odnosu do vseh junakovih sestavin« (22), zasede »transgradientni« (16) položaj zunaj junaka, ki mu omogoča »presežek videnja in vedenja glede na junaka« (Bahtin 1999 [192–]: 21) in s tem »*dokončevanje* [...] junakove zavesti« (prav tam) z »darilom« (95) »*oblike*« kot »*meje*«, ki je obdelana estetsko« (106).

Na teoretski ravni ta zamenljivost polov morda ni najbolj očitna, težko pa jo zanikamo v polju, kjer se teoretski poziciji »uprizorita«: Bahtin v nadaljevanju svojega zamejevanja predmeta filozofske estetike analizira žanra, ki na umetniškem področju ustrezata teorijama.⁹ Junakov »samoizraz« je dejansko pri delu v »spovedi kot obračunu s samim seboj« (161), »upodobitev« junaka brez »vživljanja vanj« uspe avtorju (avto)biografije. A oba dogodka sta po Bahtinu neestetska, saj ne nastaneta kot dialog dveh ireduktibilnih zavesti. Spoved ostaja kot »ekspresija« »v kategoriji jaza« nujno nezaključena. (Avto)biografija kot »impresija« jaza »v kategoriji avtoritetnega drugega« je zaključena »naivno« in »neestetsko« (184). V spovedi je junak kakor da sam svoj avtor, avtor-opazovalec zgolj »sodoživlja« avtorja-človeka. V (avto)biografiji avtor ni zunaj junaka, pač pa sta »obadva [...] druga« (prav tam): avtoritetno pozicijo tostranskega drugega, ki jo v teoriji ruskih formalistov zaseda oblika (tj. odsotnost oblike v Bahtinovem pomenu), ima v (avto)biografiji takšna ali drugačna kolektivna identiteta, ki ji »naivno«, simetrično pripadata tako avtor kakor junak. »Naivnost« (166) avtorja spovedi kot obračuna s samim seboj se lahko meri samo z »naivnostjo« (183) avtorja (avto)biografije. Obe dejavnosti sta torej estetsko nezaključeni, »vodita [nas] čez svoje meje« (184). In ravno zato, ker je odnos jaz – drugi obakrat zveden na eno zavest, obe dejavnosti potrebujeta drugega. Spoved ravno zaradi potlačevanja spovednika (druge-

⁸ Da subjektivno »vživljanje« v objekt nujno privede do »podvojitve« tega, Bahtin 1961 opozarja tudi v zvezi z monološkimi interpretacijami Dostojevskega (Бахтин 1996 [1961]: 366), že 1927, torej v času nastanka spisa o avtorju in junaku, pa tudi Bahtin/Vološinov v zvezi s t. i. subjektivno psihologijo (gl. Бахтин 2000 [1927]: 107).

⁹ Natančneje, žanra lahko potrjujeta teoriji ravno zato, ker nista umetniška – v nasprotnem primeru bi ne le falsificirala teoriji, temveč tudi ne bi bilo mogoče pokazati na njuno medsebojno zamenljivost.

ga kot avtorja) v temo spovednice potrebuje »transcendentno resnico« (Skaza 1999: 360): »Čisto osamljen obračun s samim seboj ni mogoč; čim bližje smo tej skrajnosti, tem bolj razvidna postaja druga skrajnost, [...] naravnost k Bogu« (Bahtin 1999 [192–]: 163). Nasprotno (avto)biografija zahteva »vživetje« (185), značilno za spoved, saj drugi ni drugi za jaz (junaka), ampak naivno pojmovani »avtoritetni tostranski drugi« (Skaza 1999: 361): v biografiji lahko avtor in junak »zamenjata mesti [...]». Obadva, junak in avtor, sta druga in tudi sta v istem avtoritetnem svetu drugih« (Bahtin 1999 [192–]: 183).

Estetska nezaključenost formalno tako različnih dogodkov, kot sta spoved in (avto)biografija, nam torej vnazaj omogoča prepoznati slabo neskončnost zamenljivosti samih teorij, ki jo omogoča njun monizem.¹⁰ To slepo pego obeh skrajnih teorij (in praks) estetike, nepripoznanje udeležbe drugega kot pogoja možnosti za estetsko dejavnost,¹¹ Bahtin negira z opredelitvijo predmeta estetike kot dejavnosti, ki se specifično spoprijema z okoliščino, da »sami v sebi najmanj razumemo in moremo doumeti dano celoto lastne osebnosti« (12–13).¹²

2.2 »Subjektivna« vs. »objektivna psihologija«

Kot omenja Skaza (Bahtin 1999: 44, op. 33), preči tema »človeka pred zrcalom«, zastavljena v spisu o avtorju in junaku, celoten Bahtinov opus. Tako ni čudno, da se je Bahtin/Vološinov v 20. letih loteva tudi na mestu, ki se zdi kar najbolj oddaljeno od filozofske estetike iz 20. let. V marksističnem »kritičnem očrtu« freudizma iz 1927, nekakšni hrbtni strani Bahtinove filozofije dejanja, Bahtin/Vološinov trdi, da niti najbolj intimnih strani življenja ne moremo osmisлити v kontekstu posamične duševnosti, saj samozavedanje zahteva pripoznanje tujega gledišča (Бахтин 2000 [1927]: 163–164). Misel je namreč »dvojno zrcalo«, ki hkrati s subjektom izjave »prelamlja« tudi subjekta izjavljanja (gl. prav tam: 113).

¹⁰ Bahtin očita dvojici ekspresivna – impresivna estetika predvsem mehanično komplementarnost, značilno denimo za opozicijo simbolno – semiotično, s katero Kristeva »zakrpa« »ne-celost« (semiotičnost) samega simbolnega (npr. vpisanost karnevala v sam dispozitiv uradne kulture /prim. op. 6/). Kakor »semiotično« je tudi spoved kot obračun (nezaključenega jaza) s samim seboj »neskončna semioza«, in kakor »simbolno« tudi (avto)biografija kot zaključevanje v avtoritetnem drugem (kolektivu ali recimo strukturni prisili v formalistični teoriji) predvideva »celost« strukture.

¹¹ Svoje drugosti v odnosu do junakovega jaza kajpak ne izgubi le avtor, ki se zgolj »vživlja« vanj, izguba presežka videnja in vednosti glede na junaka doleti tudi avtorja, ki zgolj ostaja »v sebi«. Gre torej za dilemo med »preveč« in »premalo« pripoznanja drugosti drugega.

¹² Celó kritiko, ki nastaja istočasno z razpravo o avtorju in junaku in ki naj bi bila namenjena izključno ruskemu formalizmu, Bahtin zastavi paralaktično. V razpravi *Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве* (*Problem vsebine, gradiva in oblike v besedni umetnosti*) iz 1924 ne obravnava t. i. materialne estetike ruskih formalistov kakor da na sebi, temveč kot »scientistično« negacijo predhodnega estetiziranega kvaziumetniškega pisanja o umetnosti. Bahtina zanima ruski formalizem kot »другая крайность« (»druga skrajnost«) v pristopanju k predmetu estetike, kot »мода на научность« (»modna znanstvenost«), alternativa predhodni modi estetiziranega polznanstvenega mišljenja (Бахтин 1975 [1924]: 7). Tarča torej niti v tem primeru ni zgolj ena pozicija, temveč antinomija med dogmatikoma, ki pa ju družni nepripoznanje specifike predmeta estetike. Ta je v tokratni Bahtinovi kantovski kritiki formulirana kot ireduktibilen vozle vsebine, oblike in gradiva.

Kot smo videli, Bahtin v študiji o avtorju in junaku iz 20. let proizvede koncept estetskega dogodka s pomočjo paralaktičnega gledanja na dvojico jaz – drugi. V žargonu *Freudizma* nastopa ista antinomija kot »živahen boj med dvema smerema v raziskovanju psihičnega življenja človeka in živali – boj med objektivno in subjektivno psihologijo« (105 – prev. J. H.).¹³ Med dvema mogočima dostopoma do duševnosti se subjektivna psihologija (vanjo Bahtin poleg npr. eksperimentalne psihologije uvršča tudi freudovsko psihoanalizo) odloča zgolj za človekovo notranje izkustvo, objektivna (refleksologija, behaviorizem) pa zgolj za zunanje izraze duševnega življenja v različnih reakcijah tujega organizma na dražljaje. Rečeno z imaginarijem Bahtinove filozofske estetike: subjektivna psihologija preučuje duševnost »v kategoriji jaza«, objektivna pa v kategoriji »drugega«; prva se »vživlja« v svoj predmet (z metodo introspekcije) in stavi vse na njegov »samoizraz«, druga podaja »impresijo« svojega predmeta kot »gradiva« (materialnih procesov), ki ga opazuje zgolj »od zunaj« (s pomočjo zunanjih dražljajev), brez »sodoživljanja« (saj zunanje reakcije tujega duševnega življenja ni mogoče občutiti, gl. Бахтин 2000 [1927]: 105).¹⁴

Tokrat se torej v slabo neskončnost med »premalo« in »preveč« zunajbivanja ujmeta subjektivna in objektivna psihologija. »Podvojitev« drugega v jazu ali narobe, do katere pride zaradi preučevanja zunanjega in notranjega opazovanja na isti ravni (»v kategoriji jaza« ali v kategoriji »drugega«, rečeno v jeziku spisa o avtorju in junaku, v katerem Bahtin eksplicitno kritizira obravnavo avtorja in junaka »na isti ravni«), zdaj Bahtin/Vološinov očita vsej subjektivni psihologiji in fiziologiji, behaviorizmu, refleksologiji ter ostalim področjem objektivne psihologije, ki v slogu naivnega mehničnega materializma zanemarjajo družbenost človeškega vedenja (prav tam: 107).

Skupno polje, ki ga zgreši ne le »vživljanje« v človekovo notranje izkustvo, temveč tudi »naivna« redukcija vedenja na »gradivo«, dostopno merilnim instrumentom fiziologov ali refleksologov, je torej družbenost, ki »zaključuje« notranje izkustvo z »obliko« govornice: besedno vedenje naddoločajo objektivni družbeni dejavniki (prav tam: 163). Implicitno metalingvistično obravnavo (Bahtin/Vološinov ji v tem spisu pravi »sociološka«, postavlja pa jo nasproti »ozko lingvistični«, 162) dialoških odnosov med človekovim notranjim in zunanjim govorom (med »jazom-za-sebe« in »jazom-za-drugega«, kot bi rekel avtor spisa o avtorju in junaku) Bahtin/Vološinov sprodicira s paralaktičnim gledanjem tako na dvojico subjektivna – objektivna psihologija kakor na antinomijo freudovske in predfreudovske psihologije.¹⁵ Tudi okrog 1927 prevladujoča

¹³ Za *Freudizem* kot Bahtinov prevod lastne sočasne filozofske estetike v poljudnejši, sociološki diskurz gl. Clark, Holquist 1984: 172; za homologije med spisom o avtorju in junaku ter kritiko freudizma pa prim. prav tam: 180–183, 172, 175.

¹⁴ Če smo morali prej sami v navezavi na Skazo opozoriti na subjektivizem ekspresivne in objektivizem impresivne estetike, zdaj Bahtin/Vološinov sam poimenuje skrajna pola predmeta svojega (paralaktičnega) opazovanja s tema atributoma.

¹⁵ Dejstvo, da freudizem v prvi opoziciji figurira kot desni, v drugi pa kot levi odklon (tudi Bahtinova kritika psihoanalize I. S. Popova, ki si jo bomo ogledali spodaj, je bliže kritiki impresivne kakor ekspresivne estetike), posredno govori o slabi neskončnosti zamenljivosti polov, ki smo jo srečali že pri opoziciji med ekspresivno in impresivno estetiko – neposredno pa o nedogmatičnosti Bahtina/Vološinova, ki se ne pusti ujeti v shematizem binarizma.

recepcija Freuda,¹⁶ ki reducira duševnost na nezavedno, in stara optimistična psihologija, ostajata slepi za drugega – natančneje, za »tretjega«, simbolno, ki nosi v Bahtinovi filozofski estetiki ime »'nadadresat'« (Bahtin 1999 [1959–1960]: 318), v »kritičnem očrtu« freudizma pa »razred« (Бахтин 2000 [1927]: 103).

2.3 »Poosebitev« vs. »postvaritev«

Videli smo, da si v 20. letih na prvi pogled tako različna teksta, kot sta Bahtinova estetiška razprava in marksistični kritični spis Bahtina/Vološinova o freudizmu, delita isto metodo in posledično isti teoretski produkt, koncept drugosti avtorja oz. družbe v odnosu do junaka oz. notranjega govora. Razdalje med predmeti opazovanja potemtakem ne vplivajo bistveno na kontinuiteto (nesklenjenosti) misli Bahtina/Vološinova/Medvedeva. Kako pa je s časovnimi intervali? Je (»zreli« in) »pozni« Bahtin kaj bolj (»zrel« in) »pozen« kakor »zgodnji« Bahtin ali kakor Bahtin/Vološinov/Medvedev?

Bahtinova »zadnja beseda« (oz. »обобщающие заметки«, kot jih označi Skaza/Сказа 1997: 45/), spis *K metodologiji humanističnih ved*, je zapisana leta 1974. Pokažimo kar takoj svoje karte: pri obravnavi tega teksta bomo v celoti izhajali iz Skazove sodbe, da nas »vračanje k filozofskim izhodiščem iz dvajsetih let ali, bolje rečeno, aktualiziranje teh izhodišč« (Skaza 1999: 380) v tej razpravi »vendarle opozarja na odgovorno kontinuiteto misli M. Bahtina oziroma na tisto, kar sam imenuje 'enotnost nastajajoče (razvijajoče se) ideje'« (381).

Enako seveda velja tudi za metodo Bahtinovega zadnjega prispevka k metodologiji humanističnih ved. Tudi zapis, v katerem mi (tj. vnazaj) prepoznavamo Bahtinov zadnji tekst, poganja dvojna delimitacija od »spontane« filozofije Enega. Aktantsko mesto desnega »dobrega sovražnika« tokrat zasede predvsem »analiza«, ki »se navadno stiska na ozkem prostranstvu malega časa, t.j. sodobnosti in bližnje preteklosti ter predstavlja, zaželene ali zastrašujoče prihodnosti« (Bahtin 1999 [1974]: 347). Negativ zastopa strukturalizem.

Prva tendenca zgolj rekonstruira izvorni horizont svojega predmeta (rečeno v jeziku študije o avtorju in junaku: se zgolj »vživlja« v junaka), ne da bi ga v drugem koraku »razumela in ovrednotila na ravni velikega časa« (prav tam; tj. ne da bi se »vrnila vase«). Opazovalec le perpetuirava (»podvaja«, prim. Bahtin 1999 [1970]: 331) »človekov plitki odnos do prihodnosti« (»junakovo nedokončanost«), ne da bi zatem izvedel

¹⁶ Da tarča kritike ni Freudov nauk – Bahtin/Vološinov ga v svojem kronotopu niti ni mogel ustrezno poznati –, temveč popularizacija tega v najrazličnejših redukcijah, signalizira že naslov: Bahtin/Vološinov negira bolj freudizem kakor Freuda, ne toliko »utemeljitelja diskurzivnosti«, rečeno s Foucaultom, kolikor kakega »reaktualizatorja« Ranka, vitalizem (MacCannell 1992 [1985]: 49) in sovjetske apropiacije Freudovega nauka (Clark, Holquist 1984: 172). S tem ko izpostavi Ranka kot najbolj fundamentalističen, najslabši primer svoje vrste in ko v zadnjem poglavju obračuna še s kvazimarksističnimi adaptacijami Freuda, avtor *Freudizma* paradokсно postane Freudov zaveznik. Na osnovi »naivne« bralske izkušnje bi lahko tvegali celo stavo, da je zadnje poglavje *Freudizma* »maskirana« apologija Freuda pred sovjetskimi prisvojitvami: redukcionizem, ki ga v prejšnjih devetih poglavjih Bahtin/Vološinov dogmatično pripisuje freudizmu, zdaj očita sovjetskim interpretacijam Freuda. Ni torej naključje, da Bahtin v 60. letih kritizira samo še ruske aplikacije freudovske psihoanalize na literarno interpretacijo, tekste, ki ne kažejo nobenega bistvenega napredka od Freudove sami psihoanalitični teorizaciji tuje psihologizacije umetniškega procesa.

»[o]dvračanje od sebe« (prav tam; tj. »vrnitev vase«). Nasprotno strukturalizem »zapi-
ra« estetski dogodek »v tekst« (Bahtin 1999 [1974]: 350), po vzoru eksaktnih znanosti
spreminja svoj predmet »v pojme (raznih stopenj abstrakcije)« (351), tako da je v struk-
turalizmu »le en sam subjekt – subjekt samega raziskovalca« (350–351).

Prva tendenca torej ustreza temu, kar Bahtin v 20. letih imenuje ekspresivna este-
tika. Na drugi strani je (ruski) strukturalizem seveda dedič ruskega formalizma in na-
sploh impresivne estetike ravno v tem, da zgublja junaka, ki tako postane »brezglasna
stvar« (337). Bahtin tudi tokrat gleda na »skrajnosti: [...] odnose do stvari in odnose
do osebnosti« (348) paralaktično in v hkratni negaciji »postvaritve« in »posebitve«
afirmira to, za kar sta obe slepi (v tem primeru gluhi): »glasove v vsem in dialoška
razmerja med njimi« (350). »V humanističnih vedah je eksaktnost premagovanje tuj-
osti drugega, ne da bi ga spremenili v nekaj čisto svojega« (349).

V kontekstu nakazovanja dialoških odnosov med »tujostjo« in »našo besedo«, do kate-
rih prihaja »v stadiju 'naših-tujih besed'« (341), Bahtin navrže tudi misel, da lahko
nezavedno »postane« ustvarjalni dejavnik samo na pragu zavesti in besede« (prav tam).
Simultanist Bahtin torej 1974 polaga račune tudi s freudizmom. In kakor Bahtina/Volo-
šinova 1927 tudi Bahtina sedaj zanima izključno, »[k]ako vstopajo vtisi iz narave v
kontekst moje zavesti« (prav tam). Bahtin/Vološinov 1927 pravi, da zavest v veliko
večji meri odraža dialektiko zgodovine kakor dialektiko narave, saj je narava v njej
dana že v ekonomskem in družbenem prelomu. In skoraj pol stoletja kasneje se odgo-
vor na zgoraj navedeno vprašanje glasi: »V sebi nosijo [vtisi iz narave] besedo, poten-
cialno besedo« (prav tam). Bahtinov Freud je vselej že metalingvistični Freud.

In zato ni naključje, da mora Bahtin tudi v t. i. arhivnih zapisih oz. laboratorijskih
pripravah velikih literarnovednih monografij prevajati freudovske pojme s psihološke
na metalingvistično raven, kjer naj bi označevali dialog med »našo« in »tujostjo« v
procesu samozavedanja. Tako je po mnenju S. G. Bočarova (Бахтин 1996: 671) pole-
mika spisa *Dostojevski. Leto 1961* z monološkimi intepretacijami »izvora« (Skaza)
Bahtinove dialoške implicite naperjena zoper I. S. Popova. Ta v slogu impresivne
estetike reducira odnos med avtorjem in junakom v ustvarjanju Dostojevskega na kate-
gorijo ene same, avtorjeve duševnosti, razcepljene med zavestjo in nezavednim, in tako
izgublja junaka, posledično pa tudi avtorja, ki seveda – še posebej pa pri Dostojevskem,
ki ga po Bahtinu »obvlada junak« (Bahtin 1999 [192–]: 28) –, obstaja zgolj v funkcio-
nalnem odnosu do junaka.

Podobno I. L. Popova (gl. Бахтин 1996: 486) ugotavlja, da Bahtin v leta 1944
napisanih dodatkih in popravkih k besedilu prve redakcije monografije o Rabelaisu
premešča poudarke osrednjih psihoanalitičnih konceptov v duhu *Freudizma* Bahtina/
Vološinova.

Bahtin/Vološinov/Medvedev torej v 60. in 70. letih v celoti ohrani svoj »negativni«
odnos do dogmatizma, ki ga že v 20. letih odkriva v presečišču skrajnih drž v estetiki,
psihologiji, lingvistiki, literarni vedi. Prav negacija tega skupnega polja mu tudi sedaj
omogoča vpeljavo kategorije drugega v domeno humanistike.

3 Veliki čas: »univerzalizem« »kartezijanske nomotetične metode« vs. »partikularizem« »humanistične idiografične metode«

Antinomije Bahtinovega in današnjega časa so kajpak aktualizacije protislovja med »kartezijansko nomotetičnostjo« in »humanistično idiografičnostjo«, ki naddoloča družboslovje (Močnik 2000: 187–189) in seveda tudi literarno vedo, kolikor se je kot univerzitetni diskurz morala vselej legitimirati v odnosu do naravoslovja (od primerjalne embriologije do nevroloških kognitivnih raziskav). Protislovje med univerzalistično »kritičnostjo« naravoslovnih metod in partikularistično »topičnostjo« humanistike ponavljata tako skrajnost postvaritve in poosebitve, o kateri govori Bahtin, kakor sodobni metodološki pluralizem, ki izbira med freudovsko-marxovskim materializmom in saussurovsko-derridajevskim idealizmom.

Tako ne preseneča, da denimo Eva D. Bahovec prevprašuje odnos med občim in posebnim, filozofijo in njeno telesno zunanostjo (D. Bahovec 2004: 9–12, 41–42), tudi z za literarno vedo tako konstitutivnimi koncepti, kot so avtor, avtobiografija, topos, tekst in kontekst, »življenje in delo« – in da slednjega omeni tudi Kobe na vstopu v predavanje o Kantovi gesti, na katerem se sprašuje, »ali obstaja kakšna povezava med posebnim in občim, med biografijo in filozofijo« (Kobe 2004: 61). Novi premislek odnosa med tekstem in kontekstom se obenem dogaja kot prevpraševanje odnosa med univerzalnim in partikularnim.

Sklep: »Vs.« vs. »simbolologija«

Kot izhaja iz Bahtinovega zadnjega spisa, dialoškost odpravlja metagovorico. Zunajbivanje je namreč pogoj možnosti ne le za kulturno dejavnost (npr. za estetski dogodek), temveč tudi za humanistično refleksijo te dejavnosti (npr. za estetiko). Sama humanistika zato po Bahtinu – na tem mestu svojega zadnjega spisa navaja S. S. Averinceva, kasnejšega komentatorja tega teksta – ni »ne-znanstvena, temveč drugače-znanstvena oblika znanja, ki ima svoje notranje zakone in kriterije eksaktnosti« (Bahtin 1999 [1974]: 337; prim. Skaza 1997: 46–47; Skaza 1999: 381).

Posledice nemožnosti metapozicije so seveda daljnosežne tudi za literarno vedo. Ker je protislovje med zunanjimi in notranjimi pristopi konstitutivno tudi zanjo (zaradi česar je metodološka kriza v njej, kot ve Paul de Man, produktivna /prim. Virk 2001: 16/), je Bahtinov paralaktični suspenz, ponotranjenje slabe neskončnosti tega nihanja med dogmatičnima pristopoma tudi že odprava literarne vede kot »cele«, »sklenjene« metagovorice. Kajti prav vztrajanje na nepomirljivosti boja med naravoslovnimi in humanističnimi prisvojitvami literature zapopade paradoksnost specifičnosti tega diskurza, dostopno le znanosti, ki je tudi sama »drugačna«, »nesklenjena«. In priče dogmatičnega literarnovednega spora med kontekstualizmom in nekontekstualizmom moramo tudi Bahtinu priznati to, kar Kobe (na Heglovi sledi) ugotavlja za Kanta, ko pravi, da v njegovem ponotranjenju protislovja »ne smemo videti slabosti [...] [njegovega] sistema. Nasprotno, nujna antinomičnost izkustvenega spoznanja je njegova moč« (Kobe 2002: 187). Ravno ta moč je namreč tudi Bahtinu omogočila ne le opredeliti estetsko dejavnost kot ireduktibilni dialog dveh zavesti, ampak tudi, kot opozarja Skaza, vzpostaviti položaj

zunajbivanja v odnosu do literarne vede in v enem koraku najti danes še kako aktualno pot do dialoga na mikro- in makroravnini, do človekove osebnosti in kulture (Skaza 1997: 46–50). To pa nam že omogoča, da na sledi zaključka Bahtinovega zadnjega spisa (in obenem Skazove najnovejše študije o Bahtinu) zaključimo z ugotovitvijo, da bo tudi v času oblikovanja teorije literarnega diskurza (in sorodnih podjetij) Bahtinov smisel nedvomno doživel praznik ponovnega rojstva.

LITERATURA

- Михаил М. БАХТИН, 1975 [1924]: Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве. Михаил М. Бахтин: *Вопросы литературы и эстетики*. Москва: Художественная литература. 6–71.
- Михаил М. БАХТИН, 1996, 2002: *Собрание сочинений в семи томах. Т. 5: Работы 1940-х – начала 1960-х годов* [1996]. Т. 6: «Проблемы поэтики Достоевского», 1963. *Работы 1960-х – 1970-х гг.* [2002]. Москва: Русские словари.
- Mihail M. BAHTIN, 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: SH.
- Михаил М. БАХТИН, 2000: *Фрейдизм* [1927]. *Формальный метод в литературоведении* [1928]. *Марксизм и философия языка* [1929]. *Статьи* [1925–1930]. Москва: Лабиринт.
- Katerina CLARK, Michael HOLQUIST, 1984: *Mikhail Bakhtin*. Cambridge (Ma), London: Harvard University Press.
- Eva D. ВАНОВЕЦ, 2004: Око за uho: filozofska formula in objekt psihoanalize. *Delta* 10/1–2. 9–42.
- Вячеслав Вc. ИВАНОВ, 1996 [1973]: Значение идей М.М.Бахтина о знаке, высказывании и диалоге для современной семиотики. *Диалог. Карнавал. Хронотон* 1996/3. 5–58.
- САМИР ЭЛЬ-МУАЛЛЯ, ЮЛИЯ КРИСТЕВА, 1995: Беседа с Юлией Кристевой. *Диалог. Карнавал. Хронотон* 1995/2. 5–17.
- Miha JAVORNIK, 1999: Nesklenjenost Bahtinove misli kot njena odlika (Kaj sploh je dialog?). Mihail Bahtin: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: SH. 383–398.
- Marko JUVAN, 1996: Parodija in Bahtin. *Primerjalna književnost* 19/2. 1–28.
- – 2003: Od literarne teorije k teoriji literarnega diskurza: fragmenti za uvod. Marko Jesenšek (ur.): *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 81–94.
- – 2003a: Stil in identiteta. *Jezik in slovstvo* 48/5. 3–18.
- Zdravko КОВЕ, 2002: Antinomičnost pri Kantu. *Problemi* 40/3–4. 145–187.
- – 2004: Kant in njegova gesta. *Filozofija na maturi*. 2004/1–2. 61–65.
- Alenka KORON, 2004: Teorija/teorije diskurza in literarna veda (1. del). *Primerjalna književnost* 27/2. 97–117.
- – 2005: Teorija/teorije diskurza in literarna veda (2. del). *Primerjalna književnost* 28/1. 119–134.
- ЮЛИЯ КРИСТЕВА, 1993: Бахтин, слово, диалог и роман. *Диалог. Карнавал. Хронотон* 1993/4. 5–24. [Prevod razprave: Julia KRISTEVA, 1967: Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. *Critique* 1967/239. 438–465.]
- Juliet Flower МАССАННЕЛЛ, 1992 [1985]: Temporalnost tekstualnosti. *Bahtin i Derrida*. Vladimir Biti (ur.): *Bahtin i drugi*. Zagreb: Naklada MD. 39–60.
- Nenad MIŠČEVIĆ, 1976: Julia Kristeva, Semeiotike. *Problemi – Razprave* 8/163–168. 264–273.
- Rastko МОЧНИК, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
- – 2000: Sistem družboslovja in njegovi učinki. *Časopis za kritiko znanosti* 2000/200–201. 177–197.
- Aleksander SKAZA, 1982: Mihail Mihajlovič Bahtin (Oris življenja in dela). Mihail Bahtin: *Teorija romana*. Ljubljana: CZ. 384–424.

- 1997: Концепция «материальной эстетики» М. М. Бахтина в полемике с формальным методом (несколько заметок). Miha Javornik in dr. (ur.): *Bahtin in humanistične vede*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 45–55.
- 1999: Estetski humanizem Mihaila Bahtina. Mihail Bahtin: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: SH. 355–382.
- 2001: Nekaj obrobni opomb o historičnih vidikih Ju. M. Lotmana. *Primerjalna književnost* 24/Posebna številka. 239–252.
- 2002: Kulturologija in poučevanje ruske literature v svetu v pogojih globalizacije. *Primerjalna književnost* 25/1. 1–7.
- Ivan VERČ, 2003: Subjekt izjave kot predmet raziskovanja zgodovine književnosti. Darko Dolinar, Marko Juvan (ur.): *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ljubljana: ZRC SAZU. 213–226.
- Иван ВЕРЧ, Маргерита ДЕ МИКИЕЛЬ, 2004: Об этике автора и читателя. *Slavica tergestina* 11–12. 343–352.
- Tomo VIRK, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove: metodologija I*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- 2001: Primerjalna književnost danes – in jutri? *Primerjalna književnost* 24/2. 9–31.
- 2001a: Proti »napačnemu branju«. *Primerjalna književnost* 24/Posebna številka. 279–289.
- Slavoj ŽIŽEK, 2004: *Paralaksa: za politični suspenz etičnega*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

SUMMARY

The argument between the contextualists and non-contextualists in some academic centers dealing with literature indicates that contemporary methodological pluralism perpetuates the antinomy between the historicist and the immanentist paradigms in literary criticism. It seems that its »marginal« position allows Slovene literary criticism to respond to this dilemma by introducing the theory of literary discourse (M. Juvan, A. Koron), the theory and history of the creative subject (I. Verč), or a more intense hermeneutic practice (T. Virk). Based on the negation of the dogmatic conception of the relationship between the text and its exterior, common to the contextualists and non-contextualists, these projects reveal the specifics of the subject of literary criticism in literary formation of the otherness. In doing so, they refer to both Bakhtin's concepts as well as methodology.

Bakhtin, too, solved the homologous antinomies of his time (e.g., expressive vs. impressive aesthetics, subjective vs. objective psychology, individualistic subjectivism vs. abstract objectivism, personification vs. reification) with negation of the common plane of the opposing dogmatic viewpoints rather than with the reduction of one viewpoint into another or with dialectic abolition of antinomy. At all times he thus considered the subject of investigation by the humanities an activity of two asymmetric instances.

The polemics of Bakhtin's and modern era are topicalization of the contradiction between the exact nomothetic and humanistic idiographic methods. The contradiction is productive not only for the social sciences, but also for literary criticism, which always had to compete with hard-core sciences. Since Bakhtin's Kantian »symbology« internalizes the antinomy, i.e., elevates it to a subject of the humanities, it paradoxically abolishes literary criticism as metalanguage.